

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۸/۷

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۱/۱۹

فصل نامه علمی - پژوهشی مشرق موعود

سال دوازدهم، شماره ۴۸، زمستان ۱۳۹۷

بررسی دانش و نگرش مهدوی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز در سال ۱۳۹۶

سید ضیاءالدین علیانسیب^۱

اکبر آقاییانی چاووشی^۲

حسین جلائی نوبری^۳

چکیده

دانش مهدوی و شناخت امام عصر عجل الله تعالی فرجه الیه یکی از اجزای نگرش مهدوی می باشد. پژوهش حاضر با هدف بررسی سطح دانش و نگرش مهدوی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز در سال ۱۳۹۶ صورت گرفته است. روش: نوع این پژوهش کاربردی - توصیفی است. جامعه آماری این پژوهش دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز می باشند. روش نمونه گیری، تصادفی طبقه ای بوده و حجم نمونه، ۳۶۸ نفر می باشد. ابزار پژوهش پرسش نامه خودساخته با روایی ۰/۸۲ و پایایی ۰/۸۴ می باشد. یافته ها: دانش و نگرش مهدوی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز، زیاد و در جهت موافق، بالاتر از حد متوسط می باشد. دانش و نگرش مهدوی دانشجویان با هم رابطه مثبت و مستقیم دارند. بومی و غیر بومی بودن تأثیری در میزان دانش مهدوی دانشجویان ندارد.

۱. دکترای تخصصی مدرسی معارف اسلامی و دانشیار گروه معارف اسلامی دانشگاه علوم پزشکی تبریز.

۲. دکترای تخصصی مدرسی معارف اسلامی و استادیار گروه اخلاق پزشکی دانشکده پزشکی و عضو شورای پژوهش مرکز تحقیقات علوم رفتاری دانشگاه علوم پزشکی بقیة الله عجل الله تعالی فرجه الیه تهران.

۳. سطح چهار حوزه و استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه علوم پزشکی تبریز (نویسنده مسئول)
(nobari303@yahoo.com).

نتیجه‌گیری: درصد بالای نگرش نسبت به دانش مهدوی نشانگر باورهای عمیق نسبت به موضوع مهدویت می‌باشد. علی‌رغم تفاوت در دانش مهدوی دانشجویان دختر و پسر، نگرش و باور آنها به مهدویت یکسان است.

واژگان کلیدی:

دانش، نگرش، مهدویت، دانشجویان، دانشگاه علوم پزشکی تبریز.

مقدمه

نگرش به موضوع خاص، مرکب از سه عنصر شناخت، احساس - عاطفه و آمادگی برای رفتارهای مرتبط با آن موضوع می‌باشد. نگرش افراد محدود به شناخت آنهاست، یعنی ما نسبت به چیزهایی نگرش داریم که درباره آنها شناخت داشته باشیم. (کریمی، ۱۳۷۹) انتظار آینده بهتر و ظهور دولت حق و عدل در طول تاریخ، پیشرفته‌ترین آرمان اجتماعی بشر بوده و اعتقاد به منجی آخرالزمان، از مشترکات ادیان مختلف است. (فقیه‌نیا، ۱۳۷۹) اعتقاد به منجی آسمانی در اسلام، برخاسته از دلالت و تأویل یک‌صد و بیست آیه قرآنی (بحرانی، ۱۴۲۷) و هزاران حدیث در منابع فریقین است. از این روی، باور به مهدویت از مهم‌ترین آموزه‌های دینی و نظریه پایان تاریخ از دیدگاه اسلام است که آینده‌ای حتمی، روشن، فراگیر و مطلوب را برای امت‌ها به طریق و حیانی پیش‌گویی کرده است.

بر این اساس، متولیان آموزشی و فرهنگی باید در ارائه دانش مهدوی و منابع معتبر در کتب آموزشی مدارس و دانشگاه‌ها دقت فراوان بنمایند و زمینه مناسب برای کسب دانش مهدوی، برای دانش آموزان و دانشجویان حقیقت‌جو را فراهم سازند. جوانان علاقه‌مند باید در مرحله نخست، نسبت به امام زمان خویش تحقیق نموده و شناخت و معرفت کافی را کسب نمایند؛ چرا که امامت و مهدویت، هویت اصلی و اساسی اسلام راستین بوده و به همین دلیل در رأس توصیه‌های پیامبر ﷺ بوده است.

معرفت امام، در متون دینی، جایگاه بسیار مهمی دارد؛ چنان‌چه قرآن می‌فرماید:

﴿يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمامِهِمْ﴾

روز قیامت، هر گروهی را با امام و پیشوای خود فرا می‌خوانیم. (اسراء: ۷۱)

پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید:

مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَعْرِفْ إِمَامَ زَمَانِهِ مَاتَ مِيتَةً جَاهِلِيَّةً؛

هرکس بمیرد، در حالی که امام زمان ﷺ خود را نشناخته است، به مرگ جاهلیت مرده

است. (شیخ صدوق، ۱۳۷۹: ج ۲، ح ۹، ۴۰۹؛ قمی، ۱۴۰۴: ج ۲، ۴۵۶)

امام حسین علیه السلام نیز در پاسخ کسی که پرسید: «[راه] معرفت خدا چیست؟» فرمود:

[راه] شناخت خدا [و اطاعت از او] این است که مردم هر زمان، امام زمان خود را - که

اطاعتش بر آن‌ها واجب است - بشناسند. (کلینی، ۱۳۷۹: ج ۱، ح ۲، ۱۸۰)

به عبارت دیگر، معرفت نسبت به خداوند، باور داشتن خدا و رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و دوست داشتن حضرت علی علیه السلام و دیگر ائمه علیهم السلام و پیروی از آنان و ارجاع و تسلیم امور به آنان است.

بنابراین، منتظران باید نهایت تلاش خود را برای شناخت امام و زمینه‌سازی ظهور حضرت مهدی علیه السلام و تربیت نسل مهدوی به کار گیرند؛ چرا که مسلمانان زمانی می‌توانند به سبک زندگی مورد رضایت امام زمان رفتار کنند که نخست معرفت و امام‌شناسی‌شان افزایش یابد، سپس آگاهی‌های امامت‌شناسی و مهدوی‌شان به ایمان و باور قلبی تبدیل شود؛ آن‌گاه اخلاق و رفتار مورد رضایت امام مهدی علیه السلام از آنان به محضر مولای‌شان عرضه شود.

با توجه به جایگاه والای نظام آموزش عالی و جامعه دانشجویی و نخبگان در مدیریت آینده، بررسی دانش و نگرش دانشجویان درخصوص مسئله مهدویت و نیز بهبود دانش و نگرش آن‌ها ضرورت دارد و می‌تواند در برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های کلان اجتماعی، فرهنگی و علمی مفید باشد و در این راستا می‌توان گام‌های مؤثری جهت رسیدن به وضعیت مطلوب برداشت.

از این روی، پژوهش حاضر، میزان دانش و نگرش مهدوی در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز را در سال ۱۳۹۶ مورد بررسی قرار داده و کاستی‌های آن را روشن نموده و زمینه برنامه‌ریزی صحیح، جهت تکمیل آموزش و تربیت دانشجویان مؤمن را فراهم می‌سازد؛ چرا که با شناخت وضعیت موجود از میزان دانش مهدوی می‌توان رفتارهای دانشجویان را پیش‌بینی کرده و برای رفع تهدیدها و نقاط ضعف، برنامه‌ریزی کرد و پیشنهادهای لازم را ارائه کرد و گام‌های مؤثری جهت افزایش معرفت دانشجویان در خصوص مهدویت و تعمیق باورهای شیعی ناب و رسیدن به جامعه مطلوب مهدوی برداشت.

بررسی وضعیت دانش و نگرش مهدوی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز در سال ۱۳۹۶ در پنج حیطة امامت، شناس‌نامه، انتظار، غیبت، ظهور و قیام حکومت امام مهدی علیه السلام و نگرش دانشجویان نسبت به مسائل فوق می‌باشد.

پیشینه تحقیق

جعفری هرندی و همکاران در پژوهش بررسی و مقایسه میزان توجه به مفاهیم مهدویت در کتب درسی معارف اسلامی آموزش و پرورش، به ویژگی‌های فردی امام عصر عجل الله تعالی فرجه الترتیب شرایط قبل از ظهور، ویژگی‌های زمان ظهور و عصر بعد از ظهور، در کتب قبل و بعد از انقلاب اسلامی پرداخته است. نتایج نشان می‌دهد اختلاف مشاهده شده بین میانگین مؤلفه‌های مرتبط با مهدویت در دو دوره قبل و بعد از انقلاب اسلامی در سطح معناداری ۰/۰۵ معنادار است. (جعفری هرندی، فقیهی، نجفی، ۱۳۹۵)

ایزدی در پژوهشی به نگرش اسلام به جهانی شدن انسان پرداخته است. وی معتقد است که تا زمانی که مردم به ضرورت و آمادگی لازم برای پذیرش حکومت دست پیدا نکنند، دولت وحدت اتفاق نخواهد افتاد. پیروزی زمانی اتفاق می‌افتد که انسان‌ها بخواهند از وحی کمک بگیرند. مسلماً، مهدی عجل الله تعالی فرجه الترتیب زمانی ظهور خواهد کرد که جهان آمادگی پذیرش حاکمیت اسلام را داشته باشد. (ایزدی، ۱۳۹۴)

امیدوار در مطالعه بررسی اعتقاد دانش‌آموزان دختر نسبت به منجی عالم بشریت عنوان می‌کند که آرزوی ظهور منجی بشریت، با ظلم و ستم گسترش یافته حکومت‌های بشری بیشتر و گسترده‌تر می‌شود. از نظر پژوهشگر چنین حکومتی دیر یا زود به علل فراوانی به وجود خواهد آمد. اما ثبات و پایداری آن وابسته به تحقق عدل الهی در جامعه بشر است که باید به وسیله شخص قدرتمند و الهی که رابطه مستحکمی با حق دارد صورت پذیرد و چون این خواسته جزء سرشت فطری و طبیعی بشر است انسان‌ها هم آن را می‌پذیرند و به آن ایمان می‌آورند. پژوهشگر به این نتیجه رسیده است که انتخاب رشته تحصیلی، انتخاب دبیرستان محل تحصیل (دولتی یا غیردولتی) و نیز محل زندگی (شهر یا روستا) نمی‌تواند در شدت یا ضعف اعتقاد به منجی عالم بشریت تأثیرگذار باشد. هم‌چنین بیش از ۵۹ درصد از دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه اعتقادشان به امام زمان عجل الله تعالی فرجه الترتیب بسیار زیاد است و به مسائلی از قبیل مطالعه کتب غیر درسی، بیان داستان و واقعیت‌ها، سخنرانی، مولودی و... پیرامون امام زمان عجل الله تعالی فرجه الترتیب علاقه مندند و دانش‌آموزان به دلیل داشتن عشق و محبت به خاندان اهل بیت علیهم السلام و به خصوص به امام زمان عجل الله تعالی فرجه الترتیب حاضرند سختی‌ها و مشکلات درسی و تحصیلی و زندگی را تحمل کنند، چون معتقدند امام روزی ظهور خواهند کرد. (امیدوار، ۱۳۹۰)

در پژوهش یزدخواستی و همکاران میزان آگاهی دانش‌آموزان به شناخت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الترتیب در حد عالی برآورد شده است. در این پژوهش ایمان و باورهای قلبی به امام

عصر، انتظار ظهور، فلسفه غیبت و ظهور، نمرات بالاتر از حد متوسط را به دست آورده است. (یزدخواستی، امینی، رحیمی، غفاری، ۱۳۹۱)

پژوهش سبحانی نژاد و همکاران بیانگر این است که از دیدگاه متخصصان ملاحظات عملی و راهکارهای پیشنهادی گسترش و نفوذ رفتار اخلاقی زمینه ساز ظهور، در برنامه‌های درسی دانشگاهی را می‌توان در قالب چهار عنصر اصلی اهداف، محتوا، روش‌های یاددهی (یادگیری) و ارزشیابی و ۴۷ مضمون فرعی استخراج و تدوین کرد و در صورت توجه همه‌جانبه به راهکارهای پیشنهادی متخصصان، تربیت اخلاقی مبتنی بر آموزه‌های مهدویت نظام مطلوبی می‌یابد و دانشجویان را به کمال شایسته خویش رهنمون می‌سازد تا از سبک زندگی مهدوی مطلوبی با هم‌نوعان خود برخوردار شوند و رابطه خود را با هستی واقع‌بینانه کنند و در راستای اهداف آفرینش و رسیدن به قرب الهی از مواهب پروردگار بهره‌مند گردند. (سبحانی نژاد، فقیهی، نجفی، ۱۳۹۴)

پژوهش مرادی و قلمکاران نشان می‌دهد انتظار ظهور در بین دانشجویان در سطح مطلوب و متوسط به بالاتر است و متغیرهای جنسیت، سن و دانشگاه بر میزان انتظار فرج دانشجویان تأثیرگذار می‌باشد. (مرادی، قلمکاران، ۱۳۹۳)

نتایج حکیم‌زاده و همکاران نشان می‌دهد که بیش‌ترین توجه به مؤلفه‌های مهدویت و انتظار، در کتاب *معارف اسلامی ۲* با ۹۸ مورد فراوانی و کم‌ترین توجه در کتاب *معارف اسلامی ۱* با ۲ مورد فراوانی وجود دارد. (حکیم‌زاده، آرمند، محمدی، ۱۳۹۴)

یافته‌های سعدی پور و همکاران نشان می‌دهد که آموزش معارف مهدوی بر به‌زیستی روان‌شناختی تأثیر مثبت داشته؛ ولی آموزش معارف مهدوی تأثیری بر جهت‌گیری زندگی دانش‌آموزان نداشته است. این نتایج لزوم توجه به معارف مهدوی در افزایش به‌زیستی روان‌شناختی دانش‌آموزان را نشان می‌دهد. (سعدی پور، دلاور، چیناوی، سالم آبادی، ۱۳۹۴)

حسین‌زاده و همکاران در پژوهشی نشان دادند که در خصوص ایمان و باور به امام مهدی عجل‌الله تعالی فرجه‌الشریف میانگین به دست آمده (۳/۰۸) کمی بزرگ‌تر از سطح متوسط (۳) و در خصوص انتظار ظهور میانگین به دست آمده (۳/۴۲) بیشتر از سطح متوسط (۳) است و اکثر اعضای نمونه به گویه‌های شناخت حضرت مهدی عجل‌الله تعالی فرجه‌الشریف پاسخ صحیح داده‌اند. بیش‌ترین میزان پاسخ‌های صحیح در مورد فلسفه غیبت آزمایش مردم، جلوگیری از شهادت زود هنگام حضرت و حفظ ایمان و استقامت در دین‌داری بوده و بیش‌ترین میزان پاسخ‌های صحیح در خصوص فلسفه ظهور را آشکار شدن حق و از بین رفتن باطل، تشکیل حکومت واحد جهانی و اجرای

احکام دین خدا یاد کرده بودند. (حسین زاده، تقی زاده، همایی، ۱۳۸۸)

پژوهش پارسا بیان می کند که در ادیان زرتشت، یهودیت، مسیحیت و اسلام، اعتقاد بر این است که در آینده جهان فردی عادل ظهور خواهد کرد و برای از بین بردن ظلم و ستم حرکت خواهد کرد و در این راه موفق خواهد شد. یهودیان و مسیحیان معتقدند که آن فرد عادل اسرائیل نام دارد در آینده باز خواهد گشت و هم چنین زرتشتیان منتظر بازگشت سوشیانت هستند. این اعتقادات، هادی انسان بوده و انسان را از جهل و نابودی نجات می دهند. پیروان این ادیان ممکن است در امور کوچک و برخی از ویژگی ها، دیدگاه های مختلف داشته باشند اما همه پیروان ادیان الهی معتقدند که در یک زمانی از بحران جهانی که با فساد و سرکوب روبه رو است، ناجی بزرگ جهان ظهور و اصلاحات عادلانه را گسترش خواهد یافت. در نام و ویژگی های مصلح جهانی و تعلق آن به یک ملت و مذهب، توافقی وجود ندارد. از جمله حقایق که در همه ملل و در همه ادیان و فرقه ها وجود دارد وجود یک مصلح جهانی برای تحقق عدالت جهانی می باشد. ظهور مصلح جهانی، در آخرین دوره تاریک بحران جهانی، برای نجات بشریت از جنگال های ستم و فساد، و آزادی عمومی و فردی و عدالت اجتماعی در سراسر جهان، مسئله ای است که همه ادیان آسمانی و ملت های جهان بدان معتقد و منتظر آن هستند. بنابر این در میان تمام ادیان و ملل و حتی بسیاری از پایگاه های ایدئولوژی انسانی، وعده رفاه بشری به شیوه های گوناگون، در تاریخ وجود دارد، و آنها منتظر و مبلغ این اعتقاد هستند که نجات دهند از میان ادیان ایشان ظهور خواهند کرد. (پارسا، ۱۳۹۴)

سؤالات پژوهش

۱. آیا بین دانش و نگرش مهدوی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز در سال ۱۳۹۶ هم بستگی وجود دارد؟
۲. آیا میزان دانش مهدوی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز در سال ۱۳۹۶ با متوسط آگاهی برابر می باشد؟
۳. آیا میزان دانش مهدوی دانشجویان دختر و پسر یکسان است؟
۴. آیا دانش مهدوی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز با توجه به منابع کسب اطلاعات مهدوی یکسان است؟
۵. آیا دانش مهدوی دانشجویان رشته های مختلف تحصیلی یکسان است؟
۶. آیا دانش مهدوی دانشجویان بومی و غیر بومی یکسان است؟

۷. آیا دانش مهدوی دانشجویان در مقاطع مختلف یکسان است؟
۸. آیا نگرش دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز در سال ۱۳۹۶ به مؤلفه‌های مختلف مهدویت با متوسط نگرش یکسان می‌باشد؟
۹. آیا نگرش مهدوی دانشجویان دختر و پسر یکسان است؟
۱۰. آیا نگرش مهدوی دانشجویان با توجه به منابع مورد استفاده یکسان است؟
۱۱. آیا نگرش مهدوی در میان دانشجویان رشته‌های مختلف تحصیلی یکسان است؟
۱۲. آیا نگرش مهدوی در میان دانشجویان در مقطع‌های مختلف یکسان است؟

روش تحقیق

نوع این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر اجرا توصیفی - پیمایشی است. جامعه آماری این پژوهش، دانشجویان شاغل به تحصیل در دانشگاه علوم پزشکی تبریز در سال ۱۳۹۶ به حجم ۸۰۰۵ (N) نفر دانشجویی می‌باشد که با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای متناسب با حجم جامعه و فرمول ککران با مفروضات سطح اطمینان ۹۵ درصد ($t=1/96$) و با احتمال پیروزی $p=q=1/2$ و احتمال خطای اندازه‌گیری $d=0.05$ ، ۳۶۸ (n) نفر دانشجویی به عنوان حجم نمونه انتخاب گردید.

جدول ۱. حجم جامعه و نمونه انتخابی از دانشجویان به تفکیک دانشکده

دانشکده	پزشکی	دندان	پزشکی داروسازی	پیراپزشکی	پرستاری و مامایی	مدیریت	بهداشت	تندیس	توان بخشی	طب سنتی	علوم نوین	جمع
جامعه Ni	325 4	757	776	543	943	289	517	335	296	143	152	800 5
نمونه iii	150	35	36	25	43	13	24	14	14	7	7	368
درصد	41	9	10	7	12	4	6	4	4	2	2	100

$$n = \frac{z^2 pq}{d^2} / \left(1 + \frac{1}{N} \left(\frac{z^2 pq}{d^2} - 1 \right) \right)$$

$$n_i = (n * N_i) / N$$

ابزار تحقیق پرسش‌نامه محقق ساخته با ۵۰ سؤال در قالب سؤالات بسته و در دو بخش سنجش آگاهی و نگرش دانشجویان طراحی گردید. سؤالات سنجش آگاهی در قالب درست - غلط و سؤالات سنجش نگرش بر اساس مقیاس طیف لیکرت (کاملاً موافق، موافق، نظری ندارم، مخالف، کاملاً مخالفم) طراحی شده است. برای روایی پرسش‌نامه ابتدا به تعداد ۱۵ فرم سنجش روایی شامل ضرورت، سادگی، شفاعیت و مرتبط بودن سؤالات پرسش‌نامه است که در میان اساتید و کارشناسان امر توزیع گردید. با توجه به تعداد فرم‌های توزیع شده عدد جدول لاوشه ۰/۴۹ برآورد گردید.

برای سنجش ضرورت سؤالات پرسش‌نامه از شاخص "content validity ratio" CVR و برای سنجش سادگی، شفاعیت و مرتبط بودن سؤالات پرسش‌نامه از شاخص "content validity index" استفاده شده است. نظرات اساتید در خصوص ضرورت، سادگی، شفاعیت و مرتبط بودن سؤالات پرسش‌نامه با حذف ۷ سؤال غیر ضروری و بازبینی هیجده پرسش در جدول شماره دو نشان داده شده است.

جدول ۲. برآورد روایی پرسش‌نامه دانش و نگرش مهدوی

شاخص ضرورت سؤالات CVR		شاخص سادگی سؤالات CVI	
ضرورت	شفافیت	سادگی	مرتبط بودن
۰,۸۰	۰,۸۴	0.74	۰,۸۹

برای به دست آوردن پایایی بخش نگرش ابتدا به تعداد ۳۲ پرسش‌نامه در بین دانشجویان توزیع گردید. شاخص پایایی درونی پرسش‌نامه سنجش نگرش پرسش‌نامه، الفای کرونباخ می‌باشد که با استفاده از نرم افزار spss با حذف یکی از سؤالات، الفای کرونباخ بهبود یافته و برابر ۰,۸۴ گردید که نشان‌گر هم‌سوئی متناسب درونی سؤالات برای اندازه‌گیری نگرش افراد می‌باشد.

برای پی بردن به تکرارپذیری بودن و پایا بودن بخش آگاهی پرسش‌نامه، پرسش‌نامه بین ۴۰ نفر از دانشجویان در دو مرحله توزیع گردید طوری که فرصت مطالعه و کسب اطلاعات موضوع پرسش‌نامه برای ایشان مقدور نباشد. در نهایت با استفاده از نرم افزار SPSS همبستگی امتیازات بین دو مرحله محاسبه گردید و میزان همبستگی ۰,۸۸ گردید که نشانگر تناسب سؤالات برای اندازه‌گیری دانش مهدوی دانشجویان می‌باشد.

جدول ۳. پایایی پرسش نامه دانش و نگرش مهدوی

دانش مهدوی	تعداد سؤال	آزمون همبستگی T-RT	در سطح معنی داری	نگرش مهدوی	تعداد سؤال	الفای کرونباخ	در سطح معنی داری
دانش شناس نامه	3	۰,۸۸	۰,۰۰۰	انتظار	5	۰,۸۴	۰,۰۰۰
دانش انتظار	2			غیبت	2		
دانش غیبت	5			ظهور	2		
دانش ظهور	6			قیام و حکومت	1		
دانش قیام حکومت	4			امامت	6		
دانش امامت	6						

مؤلفه‌های مورد بررسی در دانش مهدوی دانشجویان عبارتند از: دانش شناس نامه، انتظار، غیبت، ظهور، دانش قیام، حکومت و امامت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف. مؤلفه‌های مورد بررسی در نگرش مهدوی دانشجویان عبارتند از: نگرش به مقوله انتظار، فلسفه غیبت، ظهور، قیام، حکومت و امامت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف. بدین ترتیب با ارتقا الفای کرونباخ و جلب نظر اساتید و کارشناسان تعداد سئوالات پرسش نامه از ۵۰ سؤال به ۴۲ سؤال کاهش پیدا کرد.

یافته‌ها

۱. آیا بین دانش و نگرش مهدوی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز در سال ۱۳۹۶ همبستگی وجود دارد؟
با توجه به سطح معناداری آزمون همبستگی کندال تیوب، رابطه مشاهده شده معنادار است.

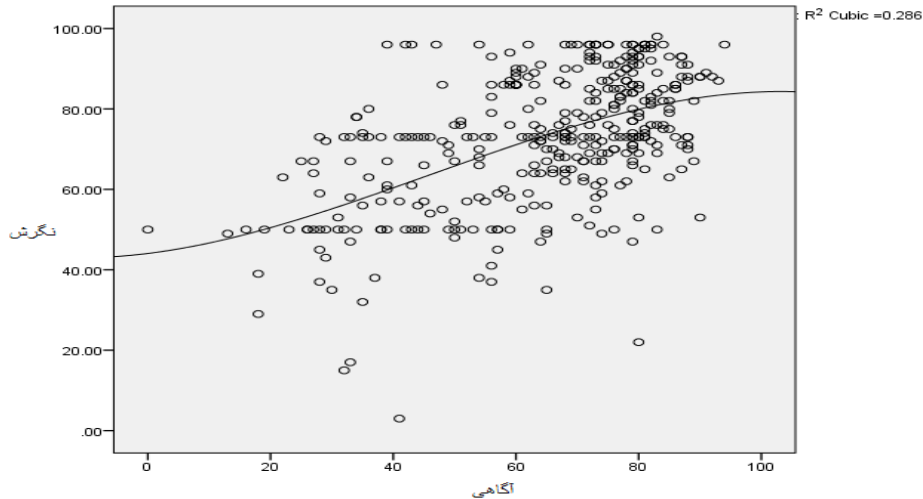
جدول ۴. آزمون همبستگی کندال تیوب و دانش مهدوی

ضریب همبستگی	۰.347
سطح معنی داری	۰,۰۰۰
حجم نمونه	368

با توجه به جدول شماره ۴، همبستگی آگاهی و نگرش دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز در حد متوسط وجود دارد و با توجه به نمودار تراکنش شماره ۱. در سطح آگاهی ۲۰ الی ۸۰ درصد آگاهی و نگرش رابطه مستقیم وجود دارد. اما در آگاهی بیش از ۸۰ درصد تأثیری در

نگرش ندارد.

شکل ۱. نمودار تراننش همبستگی دانش و نگرش مهدوی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز

۲. آیا میزان دانش مهدوی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز در سال ۱۳۹۶ با متوسط دانش (۵۰) برابر می باشد؟

نتایج توصیفی پاسخ‌های دانشجویان به سؤالات پرسش‌نامه دانش مهدوی نشان می‌دهد که میزان دانش با متوسط آن یکسان نیست و همه مؤلفه‌های دانش مهدوی دانشجویان بالاتر از متوسط آگاهی می‌باشد. با توجه به جدول ۵ بیش‌ترین آگاهی مربوط به دانش شناس‌نامه‌ای و کمترین مربوط به دانش امامت حضرت ولی عصر عَلَيْهِ السَّلَام می‌باشد.

جدول ۵. آزمون و میانگین دانش مهدوی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز

دانش	شناس‌نامه	انتظار	غیبت	ظهور	قیام و حکومت	امامت
میانگین	71.75	63.99	62.93	64.29	66.85	56.26
انحراف‌افز استاندارد	30.295	39.940	24.751	18.502	27.587	23.886
آزمون کلموگروف سمیرنوف	4.955	6.016	3.427	4.973	5.253	2.757
سطح معنی داری	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

۳. آیا میزان دانش مهدوی دانشجویان دختر و پسر یکسان است؟
با توجه به سطح معنی داری آزمون یو من ویتنی میزان دانش «انتظار» و «قیام و حکومت»

دانشجویان پسر و دختر تفاوت معنی دار وجود دارد و میزان دانش انتظار و قیام حکومت دانشجویان دختر بیشتر از دانشجویان پسر می باشد و دانش دانشجویان پسر و دختر در سایر مؤلفه ها (شناس نامه، غیبت، ظهور و امامت) یکسان می باشد.

جدول ۶. میانگین رتبه دانش مهدوی دانشجویان به تفکیک دختر و پسر

جمع رتبه ها	میانگین رتبه ها	حجم نمونه	جنس	
30262.50	184.53	164	مرد	شناس نامه
37633.50	184.48	204	زن	
27503.50	167.70	164	مرد	انتظار
40392.50	198.00	204	زن	
28938.50	176.45	164	مرد	غیبت
38957.50	190.97	204	زن	
30253.00	184.47	164	مرد	ظهور
37643.00	184.52	204	زن	
26536.00	161.80	164	مرد	قیام و حکومت
41360.00	202.75	204	زن	
28552.00	174.10	164	مرد	امامت
39344.00	192.86	204	زن	

جدول ۷. آزمون یو من ویتنی دانش مهدوی دانشجویان به تفکیک دختر و پسر

امامت	قیام و حکومت	ظهور	غیبت	انتظار	شناس نامه	
15022	13006	16723	15408.5	13973.5	16723.5	آزمون یو من ویتنی
0.086	0.000	0.996	0.180	0.003	0.996	سطح معنی داری

۴. آیا دانش مهدوی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز با توجه به منابع کسب

اطلاعات مهدوی یکسان است؟

با توجه به نتایج سطح معنی داری آزمون کای اسکوار، در جدول شماره ۹، میزان دانش «شناس نامه ای» و «امامت» دانشجویان با توجه به منابع کسب اطلاعات مهدوی تفاوت معنی دار وجود دارد و با توجه به جدول شماره ۸ بیشترین رتبه مربوط به همه موارد می باشد و در سایر مؤلفه ها سطح دانش مهدوی دانشجویان یکسان می باشد.

جدول ۸. میانگین رتبه دانش مهدوی دانشجویان با توجه به منابع مورد مطالعه

شناس نامه‌ای	انتظار	غیبت	ظهور	قیام و حکومت	امامت
169.64	178.98	160.45	174.18	178.73	158.90
162.11	154.35	198.68	171.36	174.85	164.29
170.98	200.47	187.27	167.14	184.21	193.85
188.11	197.58	180.33	212.61	202.74	167.40
207.04	191.97	195.80	194.99	187.70	211.91

جدول ۹. آزمون کای اسکوار دانش مهدوی دانشجویان با توجه به منابع مورد مطالعه

شناس نامه	انتظار	غیبت	ظهور	قیام و حکومت	امامت
13.066	8.14 5	8.003	7.440	2.120	18.758
4	4	4	4	4	4
.011	.086	.091	.114	.714	.001

۵. آیا دانش مهدوی دانشجویان رشته‌های مختلف تحصیلی یکسان است؟
 با توجه به سطح معنی داری آزمون کای اسکوار در جدول شماره ۱۱. میزان «دانش شناس نامه»، «دانش امامت» و «دانش ظهور» دانشجویان رشته‌های مختلف یکسان نمی‌باشد. با توجه به جدول شماره ۱۰. بیشترین رتبه دانش شناس نامه و امامت مربوط به رشته پزشکی، بیشترین رتبه دانش ظهور مربوط به رشته مدیریت می‌باشد و در سایر مؤلفه‌ها سطح دانش مهدوی دانشجویان رشته‌های مختلف یکسان می‌باشد.

جدول ۱۰. آزمون کای اسکوار مربوط به دانش مهدوی دانشجویان رشته‌های مختلف تحصیلی

شناس نامه	انتظار	غیبت	ظهور	قیام و حکومت	امامت
42/951	9/785	11/741	26/530	7/814	30/418
10	10	10	10	10	10
0/000	0/460	0/303	0/003	0/647	0/001

جدول ۱۱. میانگین رتبه دانش مهدوی دانشجویان رشته‌های مختلف تحصیلی

دانش	شناس نامه	انتظار	غیبت	ظهور	قیام و حکومت	امامت
پزشکی	218/62	190/61	195/12	201/78	198/29	216/18
دندانپزشکی	153/50	165/64	210/60	196/20	163/63	157/00
داروسازی	148/06	183/31	169/32	160/57	172/71	154/21
توانبخشی	170/89	181/50	172/39	154/29	190/32	149/00
پرستار مامایی	170/01	175/12	153/67	152/26	160/28	149/03
پیراپزشکی	126/06	153/18	176/90	190/62	189/22	177/16
بهداشت	169/81	201/58	169/23	173/71	174/44	207/25
تغذیه	140/36	178/57	156/93	110/00	189/89	144/68
علوم نوین	249/36	168/29	226/00	171/57	190/57	171/93
مدیریت	196/96	236/65	200/27	253/42	180/23	173/96
طب سنتی	171/43	202/07	181/93	186/29	199/93	147/79

۶. آیا دانش مهدوی دانشجویان بومی و غیر بومی یکسان است؟

با توجه به سطح معنی‌داری در جدول ۱۳، آزمون یومن ویتنی دانش مهدوی دانشجویان بومی و غیر بومی یکسان می‌باشد.

جدول ۱۲. میانگین رتبه دانش مهدوی دانشجویان بومی و غیر بومی

دانش	شناس نامه ای	انتظار	غیبت	ظهور	قیام و حکومت	امامت
بومی	181/61	180/43	179/10	180/40	178/14	181/12
غیر بومی	189/99	192/22	194/76	192/28	196/57	190/91

جدول ۱۳. آزمون یومن ویکلی دانش مهدوی دانشجویان بومی و غیر بومی

آزمون یومن ویتنی	شناس نامه	انتظار	غیبت	ظهور	قیام و حکومت	امامت
14606.5	14323.5	14001	14316	13770	14489	
Z	-0.775	-1.100	-1.384	-1.069	-1.662	-0.858
سطح معنی‌داری	0.439	0.271	0.166	0.285	0.097	0.391

۷. آیا دانش مهدوی دانشجویان در مقاطع مختلف یکسان است؟

با توجه به سطح معنی‌داری آزمون کای اسکوار در جدول ۱۳، دانش مهدوی دانشجویان در مقاطع تحصیلی مختلف، به غیر از «دانش انتظار» و «قیام و حکومت» تفاوت معنی‌دار وجود

دارد. با توجه به جدول شماره ۱۴، در دانش شناس نامه‌ای، غیبت، ظهور و امامت بیش‌ترین دانش مربوط به کارشناسی ارشد برآورد شده است.

جدول ۱۴. میانگین رتبه دانش مهدوی دانشجویان در مقاطع مختلف تحصیلی

شناس نامه‌ای	انتظار	غیبت	ظهور	قیام و حکومت	امامت
دکتری	192/28	184/13	196/32	196/29	185/81
کارشناس ارشد	235/88	175/44	219/69	228/06	244/13
کارشناسی	167/95	185/69	161/96	161/50	178/63

جدول ۱۵. آزمون کای اسکوار دانش مهدوی دانشجویان در مقاطع مختلف تحصیلی

شناس نامه‌ای	انتظار	غیبت	ظهور	قیام و حکومت	امامت
آزمون کای اسکوار	7.297	.092	10.222	11.381	3.260
درجه آزادی	2	2	2	2	2
سطح معنی داری	0.026	0.955	0.006	0.003	0.196

۸. آیا نگرش دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز در سال ۱۳۹۶ به مؤلفه‌های مختلف

مهدویت با متوسط نگرش یکسان (۵۰) می‌باشد؟

با توجه به جدول شماره ۱۶، نتایج توصیفی پاسخ‌های دانشجویان به سؤالات پرسش‌نامه نگرش مهدوی نشان می‌دهد که نگرش دانشجویان با متوسط نگرش یکسان نیست و همه مؤلفه‌های نگرش مهدوی دانشجویان بالاتر از متوسط نگرش می‌باشد. از میان همه مؤلفه‌ها، نگرش دانشجویان به مؤلفه ظهور و قیام و حکومت دارای متوسط بالاتری نسبت به سایر مؤلفه‌ها می‌باشد.

جدول ۱۶. آزمون و میانگین نگرش مهدوی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز

حجم نمونه	انتظار	غیبت	ظهور	قیام و حکومت	امامت
میانگین	75/00	71/75	76/02	76/02	65/9553
انحراف از استاندارد	18/274	18/668	21/552	23/935	13/68245
آزمون کلموگروف سمیرنوف	/953	/973	1/123	1/248	/71228
سطح معنی داری	۰,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۰۰۰

۹. آیا نگرش مهدوی دانشجویان دختر و پسر یکسان است؟

با توجه به سطح معنی‌داری آزمون یو من ویتنی در جدول شماره ۱۸، میزان نگرش مهدوی

در مؤلفه‌های مورد بررسی یکسان می‌باشد.

جدول ۱۷. میانگین رتبه نگرش مهدوی دانشجویان با توجه به جنسیت

	انتظار	غیبت	ظهور	قیام و حکومت	امامت
مرد	178/27	193/98	186/73	183/29	180/43
زن	189/50	176/88	182/71	185/48	187/77

جدول ۱۸. آزمون یو من ویتنی رتبه‌های نگرش مهدوی دانشجویان با توجه به جنسیت

	انتظار	غیبت	ظهور	قیام و حکومت	امامت
آزمون یو من ویتنی	15707	15173	16363	16529	16060/5
Z	-1/012	-1/576	-369	-208	-663
سطح معنی داری	0/311	0/115	0/712	0/835	0/507

۱۰. آیا نگرش مهدوی دانشجویان با توجه به منابع مورد استفاده یکسان است؟

با توجه به سطح معنی داری آزمون کای اسکوار در جدول شماره ۲۰، نگرش به امامت حضرت مهدی عَجَلُ اللَّهِ تَحْقِيقًا در منابع کسب اطلاعات مهدوی تفاوت معنی دار وجود دارد و در سایر مؤلفه‌های مورد بررسی میزان نگرش مهدوی یکسان می‌باشد. با توجه به جدول شماره ۱۹، بیش‌ترین رتبه نگرش به امامت مربوط به دانشجویانی است که منبع کسب اطلاعات مهدوی ایشان همه موارد می‌باشد، است.

جدول ۱۹. میانگین رتبه نگرش مهدوی دانشجویان با توجه به منابع کسب اطلاعات مهدوی

نگرش	انتظار	غیبت	ظهور	قیام و حکومت	امامت
کلاس و سخنران	174/16	182/72	168/81	160/70	173/03
اینترنت	175/95	188/26	180/81	195/77	169/39
خانواده	169/57	169/20	172/41	193/86	163/58
کتاب	176/13	167/54	171/79	169/96	169/56
همه موارد	201/94	193/43	203/97	197/44	208/92

جدول ۲۰. آزمون کای اسکوار نگرش مهدوی دانشجویان با توجه به منابع کسب اطلاعات مهدوی

	انتظار	غیبت	ظهور	قیام و حکومت	امامت
آزمون کای اسکوار	6/113	3/034	8/242	9/510	12/064
درجه آزادی	4	4	4	4	4
سطح معنی داری	0/191	0/552	0/083	0/050	0/017

۱۱. آیا نگرش مهدوی در میان دانشجویان رشته‌های مختلف تحصیلی یکسان است؟
با توجه به سطح معنی‌داری آزمون کای اسکوار میزان در جدول شماره ۲۱، نگرش مهدوی
رشته‌های تحصیلی در مؤلفه‌های مورد بررسی یکسان می‌باشد.

جدول ۲۱. آزمون کای اسکوار نگرش مهدوی دانشجویان با توجه به رشته‌های مختلف تحصیلی

انتظار	غیبت	ظهور	قیام و حکومت	امامت
8/117	6/683	15/595	6/529	13/170
10	10	10	10	10
0/617	0/755	0/112	0/769	0/214

جدول ۲۲. میانگین رتبه نگرش مهدوی دانشجویان با توجه به رشته‌های تحصیلی

نگرش	انتظار	غیبت	ظهور	قیام و حکومت	امامت
پزشکی	182/42	184/69	182/54	181/74	196/01
دندانپزشکی	175/86	193/87	181/64	179/31	157/57
داروسازی	181/04	208/19	189/54	194/39	171/01
توانبخشی	205/71	180/11	193/57	185/68	180/96
پرستاری و مامایی	202/36	169/22	200/77	180/90	194/26
پیراپزشکی	178/56	177/42	181/00	180/76	176/48
بهداشت	191/71	199/13	219/85	200/33	194/10
تغذیه	138/29	156/64	105/96	142/46	122/14
علوم نوین	173/43	139/50	131/79	178/43	203/50
مدیریت	230/27	199/73	210/65	228/23	214/85
طب سنتی	152/93	161/93	149/29	206/57	134/07

۱۲. آیا نگرش مهدوی در میان دانشجویان در مقطع‌های مختلف یکسان است؟
با توجه به سطح معنی‌داری آزمون کای اسکوار در جدول شماره ۲۴، میزان نگرش در
مقطع‌های مختلف تحصیلی یکسان است.

جدول ۲۳. میانگین رتبه نگرش مؤلفه‌های مهدویت در مقطع‌های مختلف

انتظار	غیبت	ظهور	قیام و حکومت	امامت
179/74	189/36	181/45	184/59	181/68
242/81	177/94	220/69	251/38	250/69
189/19	176/51	187/57	180/29	185/35

جدول ۲۴. آزمون کای اسکوار نگرش مؤلفه‌های مهدویت در مقطع‌های مختلف

امامت	قیام و حکومت	ظهور	غیبت	انتظار	
3/319	3/781	1/285	1/321	3/154	آزمون کای اسکوار
2	2	2	2	2	درجه آزادی
0/190	0/151	0/526	0/517	0/207	سطح معنی داری

بحث

با مقایسه نتایج پژوهش حاضر در زمینه نگرش مهدوی یافته‌ها حاکی از آن است که نگرش دانشجویان دانشکده‌ها و مقطع‌های مختلف یکسان است که با پژوهش امیدوار مطابقت دارد. (امیدوار، ۱۳۹۰) یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که نگرش مهدوی دانشجویان دختر و پسر یکسان هست که با پژوهش امیدوار مطابقت ندارد و در پژوهش وی اعتقاد دختران زیادتر می‌باشد. (امیدوار، ۱۳۹۰) آگاهی مهدوی دانشجویان در مطالعه حاضر از متوسط آگاهی (۵۰٪) بالاتر بود که با پژوهش یزدخواستی و همکاران مشابهت دارد. (یزدخواستی و همکاران، ۱۳۹۱) در میان مؤلفه‌های نگرش مهدوی دانشجویان در مطالعه حاضر مؤلفه‌های انتظار (۷۵٪) و ظهور (۷۶/۰۲٪) از متوسط نگرش (۵۰٪) بالاتر است که با پژوهش مرادی و قلمکاریان و هم‌چنین مطالعه حسین‌زاده و همکاران (بالاتر از متوسط) مطابقت دارد (مرادی، قلمکاریان، ۱۳۹۳؛ حسین‌زاده، تقی‌زاده، همایی، ۱۳۸۸) ولی از جنبه جنسیت با پژوهش مرادی و قلمکاران مطابقت ندارد. (مرادی، قلمکاران، ۱۳۹۳)

نتیجه‌گیری

نظر به این‌که پرسش‌نامه در پی جمع‌آوری میزان آگاهی و نگرش دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تبریز از مؤلفه‌های مهدوی می‌باشد، این قسمت با توجه به سؤالات اصلی تحقیق و نتایج به دست آمده به شرح ذیل است: میزان آگاهی دانشجویان بیشتر از حد متوسط (۵۰٪) است با توجه به این نتیجه در سیستم آموزش مهدوی نگرانی در زمینه دانش مهدوی وجود ندارد ولی از میان مؤلفه‌های مهدویت «دانش امامت» دارای کم‌ترین درصد آگاهی می‌باشد که متولیان امر آموزش‌های دانش مهدوی بایستی به این امر اهتمام بیشتر داشته باشند و در ضمن سایر مؤلفه‌های محتوایی (انتظار، غیبت، ظهور، قیام و حکومت) دانش مهدوی نیز نسبت به دانش شناس‌نامه‌ای دارای سطح آگاهی کمتری می‌باشند. دانش شناس‌نامه‌ای، غیبت، ظهور، امامت دختر و پسرها برابر و یکسانند و دانش انتظار و قیام و حکومت دخترها

بیشتر از پسرها می‌باشد. این امر می‌تواند ناشی از مطالعه و دقت بیشتر دختران نسبت به پسران باشد. مؤلفه‌های «دانش‌شناس‌نامه‌ای» و امامت با توجه به منابع مورد مطالعه در میان دانشجویان یکسان نیست و استفاده‌کنندگان از همه منابع دارای بیش‌ترین دانش مهدوی می‌باشند. با توجه به این نتایج در زمینه مؤلفه‌های «دانش‌شناس‌نامه‌ای» و «دانش امامت» استفاده از همه موارد (کلاس و سخنرانی، اینترنت، خانواده و کتاب) می‌تواند به افزایش دانش در این زمینه‌ها منجر شود.

«دانش‌انتظار»، «غیبت»، «قیام و حکومت» دانشجویان دانشکده‌های مختلف یکسان است و «دانش امامت»، «ظهور» و «شناس‌نامه‌ای» دانشجویان دانشکده‌های مختلف متفاوت بوده و مؤلفه‌های «دانش‌شناس‌نامه‌ای» دانشجویان دانشکده علوم نوین پزشکی و «دانش ظهور» دانشجویان دانشکده مدیریت خدمات بهداشتی و درمانی و «دانش امامت» دانشجویان دانشکده پزشکی دارای بیش‌ترین سطح دانش مهدوی می‌باشند. دانش مهدوی دانشجویان بومی و غیر بومی یکسان است. این امر نشان‌گر برخورداری دانشجویان از دانش مهدوی به طور یکسان می‌باشد.

دانش مهدوی دانشجویان در مقاطع مختلف تحصیلی در مؤلفه «انتظار» یکسان می‌باشد ولی در سایر مؤلفه‌ها («دانش‌شناس‌نامه‌ای»، «غیبت»، «ظهور»، «قیام و حکومت» و «امامت») دانشجویان کارشناسی ارشد از دانش بالاتری برخوردار می‌باشند.

نگرش مهدوی دانشجویان از حد متوسط بیشتر بوده و شدت آن کامل و در جهت موافق می‌باشد و این نشان‌دهنده اعتقاد و باور دانشجویان به مؤلفه‌های مهدوی می‌باشد. متولیان فرهنگی با بهبود مداوم دانش مهدوی و ارائه الگوهای احساسی عاطفی و حمایت از رفتارهای مهدوی می‌توانند نگرش مهدوی دانشجویان را در مسیر خود تقویت نموده و به نوعی رفتارهای ایشان را پیش‌بینی و کنترل نمایند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که نگرش دانشجویان دختر و پسر به مؤلفه‌های مهدوی یکسان بوده و هم‌چنین نگرش دانشجویان دانشکده‌های مختلف به موضوعات مهدوی یکسان است. نگرش مهدوی دانشجویان با توجه به منابع مورد استفاده در همه مؤلفه‌ها به غیر از «امامت» و «قیام و حکومت» یکسان است. افرادی که منابع کسب دانش مهدوی ایشان گستردگی زیاد داشته دارای نگرش کامل و در جهت موافق می‌باشند.

در سطح آگاهی مهدوی ۲۰ الی ۸۰ درصد دانشجویان رابطه مثبت و مستقیم بین دانش و نگرش مهدوی دانشجویان وجود دارد و در سایر بازه‌ها همبستگی وجود ندارد.

منابع

قرآن کریم

- کریمی، یوسف، نگرش و تغییر نگرش. تهران: نشر ویرایش، ۱۳۷۹.
- فقیه نیا، محمد، حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه در بشارت های آسمانی، قم: بنیاد پژوهش های نورالاصفیاء، ۱۳۷۹.
- بحرانی، هاشم بن سلیمان، المحجة فیما نزل فی القائم الحجة، قم: دارالموده، ۱۴۲۷.
- شیخ صدوق ابن بابویه، کمال الدین و تمام النعمه، ترجمه: منصور پهلوان، تهران: نشر صدوق، ۱۳۷۹.
- الکلینی الرازی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، ۱۳۷۹.
- جعفری هرنودی، رضا؛ فقیهی، علی نقی؛ نجفی، حسن، بررسی و مقایسه میزان توجه به مفاهیم مهدویت در کتب درسی معارف اسلامی آموزش و پرورش از سال ۱۳۳۰-۱۳۸۷، پژوهش در برنامه ریزی درسی، (۲۱)، ۲، ۱۳۹۵.
- امیدوار، شهلا، بررسی اعتقاد دانش آموزان دختر دبیرستانی نسبت به منجی عالم بشریت، آموزش معارف اسلامی، ۲۳ (۳)، ۱۳۹۰.
- یزد خواستی، علی؛ امینی، محمد؛ رحیمی، حمید؛ غفاری ایرانی، ساره، بررسی وضعیت فرهنگ مهدویت بین دانش آموزان دوره متوسط شهر قم، فصل نامه علمی پژوهشی مشرق موعود، ۶ (۲۳)، ۱۳۹۱.
- سبحانی نژاد، مهدی؛ فقیهی، علی نقی؛ نجفی، حسن، تجربه زیسته متخصصین تعلیم و تربیت از راهکارهای گسترش رفتار اخلاقی زمینه ساز ظهور در برنامه های درسی دانشگاهی، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۶ (۲۶)، ۱۳۹۴.
- مرادی، اعظم؛ قلمکاریان، محمد، بررسی وضعیت حیطه های مختلف انتظار فرج در دانشجویان و رابطه آن با ویژگی های جمعیت شناختی، فصل نامه علمی پژوهشی مشرق موعود، ۸ (۳۲)، ۱۳۹۳.
- حکیم زاده، رضوان، آرمند، محمد، محمدی، نیره، میزان توجه به موضوع مهدویت و انتظار در کتاب های منتخب دروس معارف اسلامی دانشگاه ها، فصل نامه علمی پژوهشی مشرق موعود، ۹ (۳۳)، ۱۳۹۴.
- سعدی پور، اسماعیل؛ دلاور، علی؛ چیناوی، علی؛ سلم آبادی، مجتبی، اثربخشی آموزه های

- مهدوی در سلامت روانی و زندگی، مجله دین و سلامت، ۳ (۲)، ۱۳۹۴.
- حسین زاده، اکرم، تقی زاده، محمد احسان، همایی، رضا، بررسی باور به مهدی در بین جوانان ۱۵ تا ۲۹ ساله تهرانی، فصل نامه علمی پژوهشی مشرق موعود، ۳ (۱۲)، ۱۳۸۸.
- IZADI, Narges (2015). Public Law And Mahdism In A World Without Borders. Cumhuriyet Science Journal (CSJ), 36(4).
- Parsa, Tahereh (2015). Mahdism in religions. International Academic Journal of Social Sciences, 2(12).